

**МУНОСИБАТИ
ПАРАДИГМАВИИ НИЗОМИ
ФОНЕТИКӢ- ФОНОЛОГӢ ДАР
ЗАБОНӢОИ ТОЧИКӢ ВА ЁЗБЕКӢ**

**ПАРАДИГМАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ
ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ СИСТЕМ
ФОНЕТИКИ И ФОНОЛОГИИ
ТАДЖИКСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ**

**PARADIGMATICAL RELATIONSHIPS OF
TERMINOLOGICAL SYSTEMS OF
PHONETICS AND PHONOLOGY OF THE
TAJIK AND UZBEK LANGUAGES**

Юнусова Зебо Умаровна, унвончӯи
кафедраи забони тоҷикии МДТ “ДДХ
ба номи академик Б. Гафуров”
(Хучанд, Тоҷикистон)

Юнусова Зебо Умаровна, соискатель
кафедры таджикского языка ГОУ «ХГУ
им. академика Б. Гафурова»
(Худжанд, Таджикистан)

Yunusova Zebo Umarovna, claimant for
candidate degree of department of Tajik
language under the SEI "KhSU named after
academician B. Gafurov" (Khujand, Tajikistan)
e-mail: unusovazebo1984@gmail.com

Низоми истилоҳоти фонетикиву фонологӣ ва нақши парадигматика дар танзими онҳо нишон дода шудааст. Таъкид рафтааст, ки низоми фонетикӣ хеле устувор буда, нисбат ба низоми соҳаҳои дигар хеле кам ба тағйирот дучор шудааст. Зикр гардидааст, ки низоми фонетикиву фонологӣ ва муносибати парадигмавӣ дар танзими овозҳову фонемаҳо омилҳои асосӣ маҳсуб ёфта, асоси фонема, вожа ва ҷумларо ташиқ медиҳад. Муносибати парадигмавии низоми фонетикаву фонология ба истилоҳоти соҳавии забонҳои муқоисасишаванда низ таъсири амиқ мерасонад. Дар натиҷаи чунин таъсир парадигмаи муқоисавии унсурҳои забон ба миён омада, омилҳои ташиқкули унсурҳои фонетикиву фонологӣ гардиданд. Дар ин доира ба ҳам овардани унсурҳои фонетикиву фонологии ҳар ду забон ва баррасии умумияту фарқи онҳо хеле муҳим аст. Дар мисоли низоми садонокҳову ҳамсадоҳо тақмили муносибати парадигмавӣ дар низоми мазкур нишони дода шудааст.

Калидвожаҳо: забон; истилоҳот; низом; фонетика; фонология; овоз; фонема; садонокҳо; ҳамсадоҳо; парадигма

Рассматривается система фонетических и фонологических терминов таджикского и узбекского языков и роль парадигматики в их регулировании. Подчеркивается, что фонетическая система очень стабильна и претерпела мало изменений по сравнению с другими системами языка. Изложено мнение, что фонетическая и фонологическая система, а также парадигматическая связь являются основными факторами регулирования звуков и фонем, формируя основу фонемы, слова и предложения. Парадигматическая связь фонетической и фонологической системы также оказывает глубокое влияние на секторальные термины сравниваемых языков. В результате такого влияния возникла сравнительная парадигма языковых элементов, которая стала фактором формирования фонетических и фонологических элементов. В этом контексте очень важно объединить фонетические и фонологические элементы обоих сопоставляемых языков и рассмотреть их сходство и различие. На примере системы гласных и согласных звуков показывается усовершенствование парадигматической связи в этой системе.

Ключевые слова: язык; терминология; система; фонетика; фонология; фонема; гласные; согласные; парадигма

This article examines the system of phonetic and phonological terms in the Tajik and Uzbek languages and the role of paradigmatics in regulating them. It emphasizes that the phonetic system

is very stable and has undergone few changes compared to other linguistic systems. The article presents the view that the phonetic and phonological systems, as well as the paradigmatic relationship, are the primary factors regulating sounds and phonemes, forming the basis of phonemes, words, and sentences. The paradigmatic relationship between the phonetic and phonological systems also has a profound influence on the sectoral terms of the compared languages. As a result of this influence, a comparative paradigm of linguistic elements emerged, which became a factor in the formation of phonetic and phonological elements. In this context, it is crucial to combine the phonetic and phonological elements of both compared languages and examine their similarities and differences. The example of the system of vowels and consonants shows the improvement of the paradigmatic connection in this system.

Key-words: *language; terms; system; phonetics; phonology; phoneme; vowels; consonants; paradigm*

Ҳар як забон дорои низоми худ мебошад. Низоми забон кулли алоқаю робитаи унсурҳои онро муайян намуда, муносибати байниҳамдигари соҳаҳояшро ба танзим мебарорад. «Тасаввуроти ҳозираи низоми забон баъзе мафҳумҳои ба ҳам алоқамандро фаро мегирад: сохтори забон, воҳидҳои забон, муносибатҳои парадигматию синтагматикӣ, аломатнокии забон, шакл ва функсия, сохтор ва аслу ҷавҳар, робитаи берунаю дохилии дар забон, ҳамзамонию дарзамонӣ, таҳлилу таркиб, муназзамӣ ва номуназзамӣ» ва ғ. [2, с. 230]. Ҳар қадар низоме аз унсурҳои забон ташаккул ёбад, таъсири он ба ҳамгунҳояш ҳамон андоза меафзояд. Масалан такмили низоми фонетикаи забони тоҷикӣ ба туфайли пажӯҳишҳои профессор Т. Хаскашев [14] бештар аз ҳама ташаккул ёфта, омилҳои пешрафти низоми соҳаҳои дигари забоншиносӣ гардид.

Низоми умумии забон аз низоми фонемаҳо, морфемаҳо, лексемаҳо ва ҷумлаҳо таркиб меёбад, ки ҳар кадоме воҳиди алоҳидаи он маҳсуб ёфта бо дигаре дар муносибати парадигматикӣ дорад.

Дар тавсифи мавқеи низоми истилоҳоти фонетикӣ-фонологӣ мафҳумҳои парадигматика ва синтагматика аҳамияти муҳим доранд. Воҳидҳои низоми забон байни ҳамдигар робитаю муносибати бевосита (хусусияти парадигмавӣ) доранд. Ҳамчунин онҳо дар раванди нутқ тибқи хусусияти гунаҳои имконияти якҷоя шуданро бо воҳиди дигари муносиби худ доранд.

Дар забоншиносии тоҷик ва ўзбек яке аз устувортарин низомҳо низоми фонетикӣ буда, бо истифодаи ду навъи алоқа: тазод ва тақомули мутақобила рушд меёбад. Дар низоми фонетика ва фонология тазод ва қиёс хеле муҳим аст. Барои муайян намудани вижаҳои низоми фонетикию фонологии забон унсурҳои онҳо аз лиҳози тавлиду пайдоиш, монандиву дурӣ қиёс карда мешавад [3-6].

Дар натиҷаи омӯзиш, қиёсу муқобала ва муайян кардани муносибати парадигматикии унсурҳои низом вижаҳои овозии фонемаҳо муқаррар карда шудааст, ки онҳо дар заминаи морфема, вожа, ибора ва ҷумла қарор гирифта, робитаи байниҳамдигариро ба таври зинагӣ, яъне аз хурд бо калон, таъмин менамоянд. Маҳз ҳамин ҳамбастагии воҳидҳои гуногунро ба инобат гирифта, Ф. де Соссюр таъкид кардааст, ки забон аз низоми ягона иборат аст [11, с. 136].

Бо яд қайд кард, ки низоми ягонаи забон дар навбати худ дорои зернизом ё худ низоми соҳавӣ низ мебошад, ки низомҳои фонетикию фонологӣ, низоми садонокҳову ҳамсадоҳо аз он ҷумлаанд. Низоми фонетикаи забони тоҷикӣ чун забонҳои дигар аз садонокҳову ҳамсадоҳо иборат буда, ҳар кадоме аз шумораи муайяни овозҳо таркиб ёфтааст.

Низоми садонокҳои забони адабии ҳозираи тоҷик аз шаш садоки маъмулӣ (и, э, а, ў, у, о) таркиб ёфтааст [12; 13]. Онҳо ҳоло дар сатҳи фонетикӣ аз ҳамдигар бо ҷаҳор хусусияташон

фарқ мекунад: **қатор, бардошт, кори лабҳо ва тамдид** [9, с. 23; 10, с. 11]. Дар сатҳи фонологӣ садонокҳо аз ҳамдигар бо қатор ва бардошт фарқ мекунад. Бо вучуди ифодагари мавқеи қарорёбии садонокҳо буданашон онҳо яклухтии низоми овозхоро таъмин менамоянд. Хусусияти лабӣ дар низоми садонокҳои забони тоҷикӣ ба эътибор гирифта намешавад, дар низоми садонокҳои ўзбекӣ баҳисоб гирифта мешавад. Дар низоми садонокҳо вижагии дарозиву кӯтоҳӣ ва устуворӣ ва ноустувории (тамдид) садонокҳо муҳим аст. То солҳои наздик, махсусан, то қабули «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи имлои забони тоҷикӣ ва Аломатҳои китобати забони тоҷикӣ» (2021) садонокҳоро ба дароз ва кӯтоҳ чудо мекарданд, Ҳоло онҳоро ба устувор ва ноустувор низ чудо месозанд, ки ин дар байни соҳибони забон нофаҳмӣ ва душворӣ пеш оварда истодааст, зеро барои талабаи мактабӣ ва корманди ғайритаҳассус дуруст тасниф кардани онҳо кори сахл нест. «Хусусияти устуворӣ ва ноустувории (тамдид) садонокҳо, ки дар марҳалаи пешини инкишофи забони тоҷикӣ ба сифати дигар: дарозӣ ва кӯтоҳӣ воқеъ гардида, барои фарқ кардани фонемаҳои кӯтоҳ аз дароз: **а** аз **а:**, **у** аз **у:**, **и** аз **и:** истифода мешудааст, дар ҳолати имрӯзаи забони тоҷикӣ ҳамчун воситаи фонемафарқкунӣ истифода намешаванд» [2, с. 242]. **Бардошт** ва **қатор** барои садонокҳои забони адабии ҳозираи тоҷик нишонаҳои асосии фарқ кардани фонемҳо буда, онҳоро дар низоми садонокҳо муттаҳид месозанд. Аз ҷиҳати бардошт садонокҳои «**и**», «**у**» мансуби бардошти боло, «**э**», «**ӯ**», «**о**» бардошти миёна ва «**а**» бардошти поён мебошад. Аз лиҳози дигар садонокҳои «**и**», «**э**» ба қатори пеш, «**ӯ**», «**а**» ба қатори омехта, вокализми «**у**», «**о**» ба қатори қафо мансуб доништа шудааст. Барои онҳо муносибати тазодии **пеш-қафо, омехта-ғайриомехта** низ хос аст. Ҳангоми иваз кардани садонокҳо маънои вожа тағйир ёбад, муносибати тазодӣ меноманд: **гир-гӯр, бед-буд; шир шер, бур-бӯр** ва ғ. Дар ин сурат садонокҳо хусусияти фонемагӣ гирифта, аз муносибати парадигмастикӣ дур мешаванд.

Ҳамсадоҳо низ низоми худро доранд ва он бинобар бештар (24 то) будани ҳамсадоҳо бо тарзу усули бештар зоҳир мегардад. Низоми ҳамсадоҳои забони адабии ҳозираи тоҷик аз рӯйи ҷаҳор хусусияти умда (**махраҷи тавлид, тарзи тавлид, иштироки резонаторҳо, ширкати лаҳн ва шавшув**) муайян карда шудааст [14, с. 73-99]. Дар ин маврид барои ифодаи хусусиятҳои фонемаҳо истилоҳоти **ҳайати ҳамсадоҳо, гурӯҳбандии ҳамсадоҳо, тавсифи ҳамсадоҳо, ҳамсадоҳои лабӣ, забонӣ, пешизабонӣ, байнизабонӣ, пасизабонӣ, забончагӣ, халқӣ; махраҷ, чарангдор, бечаранг, лаҳнӣ, сонорӣ, зич, роғ, ларзон, ҳамсадоҳои сода, мураккаб, якмахраҷа, думахраҷа, хамагӣ беш аз 40 истилоҳ мавриди қарор дода шудаанд [14, с. 73-99; 2, с. 241].**

Дар забоншиносии тоҷик масъалаи робитаи прадигмавии фонемаҳову калимаҳоро профессорон Т. Хаскашев [14], Ҳ. Мачидов [8] ва Д. Хоҷаев [15] баррасӣ кардаанд. Маълумоти бештарро дар рисолаи профессор Ш. Кабиринов [7, с. 154-160] дида мумкин аст.

Парадигматика ва муносибатҳои прадигмавӣ, мутаносибии прадигмавӣ ва синтагматикӣ ба онҳо алоқаманд, ҳамчунин номутаносибии прадигмавӣ ва синтагматикӣ ба тамоми ҳодисаҳои забон, аз ҷумла ба ҳодисаҳои низоми истилоҳотӣ низ тааллуқ дорад. Хусусан, чунин вижагиҳо ба фанни забон ва ба низоми тамоми соҳаҳои он хос мебошад. Чунин хусусиятро ба воситаи низоми вожаҳои соҳаи «фонетика ва фонология»-и «Луғати терминҳои забоншиносӣ», ки ба китоби профессор А. Абдуазизов «Ўзбек тили фонологияси ва морфологияси» замима карда шудааст, равшану возеҳ тасаввур кардан мумкин аст. Дар манбаи мазкур доир ба сатҳи фонетикӣ-фонологии забони ўзбекӣ 140 истилоҳ шарҳ дода шудааст [1, с. 121-134]. Дар «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ»-и Ш. Бобомуродов ва З. Мухторов 304 истилоҳи фонетикиву фонологӣ ҷой дода шудааст [2].

Аз маводҳои луғат мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар низоми истилоҳоти фонетикӣ-фонологии забонҳо баробари истилоҳоти яккалимагӣ шумораи зиёди истилоҳоти иборавӣ

низ истифода мешаванд[1, с. 26]. Масалан, доир ба низоми фонологӣ «**таснифи овозҳои садонок**», «**таснифи овозҳои ҳамсадо**», «**аломати ғайрифонологии фонема**», «**ҳолати пуркуватии фонема**», «**ҳолати заифии фонемаҳо**» барин истилоҳҳо аз он ҷумлаанд.

Аз мазмуни истилоҳҳои овардашуда маълум мегардад, ки низоми вожаҳои сатҳи фонетикӣ-фонологӣ аз парадигмаҳои максималӣ ва минималӣ иборат аст. Масалан, истилоҳҳои «**таснифи овозҳои садонок**», «**таснифи овозҳои ҳамсадо**», «**таснифи усули ҳосилшавии садонокҳо**», «**таснифи усули ҳосилшавии ҳамсадоҳо**», «**ҷараёнҳои фонетикӣ**» ва ғ. мақоми парадигмаҳои максималии низоми фонетикӣ-фонологиро дороанд, номи ҳодиса ва мафҳумҳои дохилӣ, ки ба ҳар яке аз онҳо тааллуқ доранд, парадигмаҳои минималии сатҳи мазкур (фонетикӣ- фонологӣ) маҳсуб меёбанд.

Парадигмаи минималии фонетикӣ-фонологии садонокҳо фарогири парадигмаи зерин мебошад: *садонокӣ дароз, садонокӣ кӯтоҳ, садонокӣ устувор, садонокӣ ноустувор, садонокӣ қатори пеш, садонокҳои қатори омехта, садонокҳои қатори қафо, садонокҳои бардошти боло, садонокӣ бардошти поён, садонокӣ бардошти миёна* ва ғ. Ибораи «**таснифи овозҳои садонок**» – яке аз истилоҳҳои парадигмаи максималии низоми истилоҳҳои сатҳи фонетикӣ-фонологӣ буда, парадигмаҳои минималии онро ташкил медиҳад. Истилоҳоти мазкур гипоними **садонок** буда, ҳар кадоме ягон вижагии онро, ки гипероним маҳсуб меёбад, возеҳ мегардонанд.

Дар фонетика ва фонология забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ муносибатҳои парадигмавие ба назар мерасанд, ки бо маънову сохтори гуногун мавриди истифода қарор гирифта, омилҳои ташаккули истилоҳоти соҳа гардидаанд: **садонокҳо, садодорҳо, ҳамсадоҳо**. Таносубу номутаносибии парадигмавии онҳо яхела зухур накарда, чиҳати ифодаи забон ва мундариҷаи он намоён мегарданд: **дар, дор, дур**.

Дар ифодаи забон номутаносибии парадигмавии воҳидҳои шаклие бештар ба назар мерасанд, ки ифодагари як маъно ё мафҳуманд. Маълум аст, ки чунин хусусият ҳодисаҳои ҳаммаъноӣ, дугонагӣ, гунанокиро ба таври пурра ё ҷузъӣ ифода менамояд.

Дар низоми истилоҳшиносӣ барои низоми парадигмавии номутаносибии шакл ва маъно, асосан, дугонагӣ ва гунанокӣ ҳос аст. Зеро аъзоҳое, ки дар парадигмаи муродиф (синонимия) волеҳуранд, яке аз дигаре бо гуногунӣ ва хусусиятҳои талаффузӣ фарқ мекунад. Аз ин лиҳоз, синонимия бо воҳидҳои қабати луғавии забони умумихалқӣ низ алоқаманд мебошад.

Низоми истилоҳшиносӣ воҳиди асосӣ дорад, ки аз истилоҳоти фаннӣ ё соҳавӣ, номҳои мафҳумҳои гуногуншакл иборат буда, фарқи услубӣ ва гуногунрангии муассириву эҳсосӣ надоранд. Онҳо қатъи назар аз миқдори шаклӣ, барои ифодаи айни як мафҳум хизмат мекунанд. Айнан як мафҳумро аз чиҳати услуб фарқ накардан хусусияти асосии дугонагӣ ва гунанокӣ мебошад.

Дар номутаносибии парадигмавии низоми истилоҳшиносии сатҳи фонетикӣ-фонологии забонҳои муқоисашаванда, асосан, ҳодисаҳои дугонагӣ ва гунанокӣ мушоҳида мешаванд.

Ҳарду ҳодиса як мафҳумро бетафовут номгузорӣ менамоянд. Аз ин чиҳат ҳодисаҳои дугонагӣ ва гунанокӣ тафовути ҷузъӣ надоранд. Вобаста ба ин шабоҳати дугонагӣ ва гунанокӣ хусусияти хоси ҷанбаи мундариҷавии ифодаи забон мебошад. Дугонагӣ ва гунанокӣ бо вучуди айнияти умумият аз якдигар фарқ низ доранд.

Тафовути бевоситаи дугонагӣ, гунанокӣ аз чиҳати шакли ифодаҳои забонӣ, яъне хусусияти ифодакунандагии онҳо зоҳир мегардад: истилоҳоти дугонагӣ аз чиҳати фонетикӣ дар моҳияти воҳидҳои забонии гуногуншакл зоҳир мегардад (масалан, садонокҳо // вокализмҳо, ҳамсадоҳо // консонантизмҳо), ки онҳоро дар вожашиносӣ (лексикология) муродифҳо ё ҳаммаъноҳо меноманд.

Дар ҳодисаи гунанокӣ бошад, дар шакли истилоҳоти ифодагари айни як мафҳум қисман тафовут ба назар мерасад, яъне яке аз чузъҳои истилоҳ дигар мешавад: масалан, *оппозитсияи фонологӣ // оппозитсияи фонемаҳо*. Дар мисоли мазкур чузъи тобеъқунанда бетағйир монда, чузъи муайянқунанда (фонологӣ бо фонемаҳо) иваз гардидааст.

Дар низоми истилоҳшиносии сатҳи фонетикӣ-фонологии забони ўзбекӣ нисбат ба амали номутаносибии парадигмавии дугонагӣ амали гунанокӣ фаълтар мебошад. Дар низоми истилоҳшиносии сатҳи фонетикӣ-фонологӣ дар ҳар ду забон намудҳои зерини дугонагӣ мавҷуданд:

а) парадигмаи яккалимагӣ - ҳамаи чузъҳои парадигма лексемаи одӣ мебошанд: *ибора // фраза, оҳанг // мелодика*. Дар забони тоҷикӣ истилоҳи байналмилалӣ мелодика аз истифода баромадааст, дар забони ўзбекӣ мустаъмал мебошад. Бояд қайд кард, ки ибора ва фраза на ҳамеша ҳаммаънову ҳамсанг шуда метавонанд, зеро фраза нисбат ба ибора мураккабтар ва сертаркибтар буда метавонад. Он ҳам дар қолаби ибора ва ҳам дар қолаби ҷумла метавонад ба кор равад. Фраза порчаи тому муташаккил ва дорои оҳанги муайяни раванди нутқ буда, маркази маъноиву оҳангӣ дорад. Он баръакси ибора хусусияти муҳобиротӣ дорад. Дар фраза вожаи асосӣ чун маркази оҳанг ба худ зада гирифта, шиддатноктар, қаввитар ва бо тамдид талаффуз гашта, омилӣ танфис мешавад. Танфиси байни фразаҳо ва оҳанги он ҳудуди фразаро муайян месозад. Масалан, **Бародари ман // омўзгори хуб аст** аз ду чузъ иборат буда дутаркиба аст. Таркиби аввал **Бародари ман** аз ду калима дар қолаби иборайи изофӣ сохта шуда, гурӯҳи мубтадову чонишинро ташкил додааст. Чузъи дуюм **омўзгори хуб аст** аз се калимаву ду чузъ, ки яке феъли ёридоханда (аст), дигаре ҳиссаҳои номии нутқ- исм ва сифат (дар қолаби иборайи изофии **омўзгори хуб**) омада, ҷанбаи муҳобиротӣ гирифтааст. Ин далели мубрамии фраза дар низоми фонетикиву фонологии забони тоҷикӣ аст.

б) парадигмаи калимагиву иборатӣ – чузъи якум лексема, дуюмаш- ибора: *рекурсия // охири талаффуз, консонантизмҳо // овозҳои ҳамсадо, экскурсив // оғози талаффуз*.

в) парадигмаи иборавӣ – чузъи аввал ибора, дигараш лексема (калима): *овозҳои ҳамсадо // консонантизмҳо, ҳолати миёна // видержка, вариантҳои фонема // аллофония*;

г) парадигмаи ибораву иборатӣ- ҳар ду истилоҳ дар қолаби ибора меояд (синтаксисӣ). Он дучузъа (*задаи дароз // задаи квантитативӣ, ҳолати экскурсив // оғози талаффуз ва ғ.*) ва сечузъа (*задаи мусиқӣ // тон // задаи мелодикӣ, задаи динамикӣ // қуввагӣ // задаи экспираторӣ ва ғ.*) мешавад. Як аъзои парадигмаи сечузъа лексема шуда меояд. Ин се навъи охир бештар вижагии эзоҳиву тавзеҳӣ дошта, барои равшану возеҳ гардонидани мақсаду мароми гӯянда ва истилоҳ истифода мешавад.

Оид ба муносибатҳои синтагмавии низоми истилоҳшиносии сатҳи фонетикӣ-фонологӣ бояд қайд кард, ки онҳо асосан дар шакли ибора омада, новобаста ба миқдори таркибашон як мафҳуми ҳоси сатҳи мазкурро номбар мекунад ва ҷанбаи ифода аз ҳисоби мундариҷа васеъ мегардад. Чунин ҳолати номутаносибии синтагмавӣ ҳоси низоми истилоҳшиносии сатҳи фонетикӣ-фонологӣ мебошад. Масалан, чунин хусусият дар истилоҳоти синтагмавӣ ифода меёбад: *аломати ғайрифонологии фонема // аломати фарқнақунандаи фонема, садоноки қатори омехта // садоноки индефферент, ҳамсадоҳои ҳалқӣ // ҳамсадоҳои фарингалӣ ва ғ.*

Дар сохти синтагматикии низоми истилоҳшиносии сатҳи фонетикӣ-фонологӣ низ номутаносибии парадигмавӣ мавҷуд аст, ки чунин ҳолат асосан дар гунанокии онҳо равшану возеҳ намоён мегардад, масалан, *аломати ғайрифонологии фонема // аломати фарқнақунандаи фонема, ҳолати шадиди (пурқувват) фонема // ҳолати мавриди фонема, ҳолати заифии фонема // мавриди заифии фонема* ва ғ. Дар ин мисолҳо қаробати маноии чузъҳо омилӣ муносибати синтагмавӣ гардидаанд.

Бархе аз истилоҳоти байналмилалии мазкур дар замони истиқлолият ё ба нудрат расиданд ё аз истифода баромада, бо муодилҳои тоҷикӣ ва ўзбекистон иваз шудаанд.

Азбаски синтагма аз ду ё бештар морфемаву вожа ва унсури яклукhti забон ташаккул меёбад, ногузир бояд байни онҳо муносибати парадигмавӣ сурат гирад, вагарна ҳамнишинии онҳо ҳалал мебинад ва ин ба костагии маънову сохтор оварда мерасонад. Сохтори синтагмаи аз якчанд вожаю унсури маъноии ба ҳам алоқаманд ташаккул ёфта, баръакси ибораҳои рехта на устувор, балки тағйирпазир ва ҳатто зуд тағйирёбанда буда, дар ҳар мавриди зарурӣ вобаста ба таносуби маъноӣ метавонад чузъҳояшро иваз намояд. Аз ин ҷиҳат он боиси гунаокиву гуногунқолабӣ гашта, имкони баёни фикр ва нутқро низ афзуда, омили сингармонизм мегардад. Сингармонизм аслан воҳид ва руҳдоди сарфиву наҳвист ва дар овошиносӣ навъе аз талаффузи садонокхоро ифода меамояд[9, с. 24]. Дар забони ўзбекӣ зимни калимасозӣ дар вожаи решагӣ садонокӣ қатори пеш ояд, пасванду пешванди калимасоз низ бо ҳамин гуна садонок омада, ҳамоҳанг мегардад. Масалан, дар вожаи **бизники** (аз они мо), **қадирли**(боқадр, боэҳтиром) чунин ҳодиса рух додааст. Решаи калима бо садонокҳои қатори мобайн (ӯ, а) ё қатори қафо (у, о) сохта шуда бошад, вандҳои калимасоз низ бо садонокҳои ҳамгун меоянд: **акалар** (бародарон), **опалар** (хоҳарон) ва ғ.[2, с. 277]. Ин хусусият барои забони тоҷикӣ хос нест.

Тафовути номбаркунандагӣ ва миқдори баъзе истилоҳоти мавриди баррасӣ аз истилоҳоти сатҳи фонетикӣ-фонологии луғат ё фарҳангномаҳову сарчашмаҳои таълими маълум мегардад.

Дар низоми истилоҳиносии сатҳи фонетикӣ-фонологии забони тоҷикӣ гоҳо гунаокии номутаносибии парадигмавӣ низ воমেҳуранд. Масалан, *бадалшавии оҳанг // бадалшавии овоз, ҳаракати узвҳои нутқ, садонокҳо // овозҳои садонок, таркиби // ҳамсадоҳои тарканда, ҳамсадоҳо // овозҳои ҳамсадо* ва ғ. Дар мисолҳои боло номутаносибии парадигмавӣ дар натиҷаи ҳаммаъношавии чузъҳо ба вучуд омадааст.

Бояд қайд кард, ки оид ба дугонагиву гунаокии байналмилалӣ ва миллии истилоҳот андешаи ягона мавҷуд нест. Дар забоншиносии ўзбек асосан бар онанд, ки дар забони илм ҳар қадар истилоҳоти байналмилалӣ бештар бошад, ҳамон андоза дарки амиқи истилоҳот бештар мегардад. Дар забоншиносии тоҷик афзун будани истилоҳоти миллий ва дар мавриди зарурӣ чоиз будани дугонагию гунаокии онҳоро омили матлубшавии истилоҳоти илмӣ меҳисобанд, ки **фонетика** ва **овошиносӣ** ҳар ду гуна дар истифодаанд, мисол шуда метавонад. Бартарият додан ба истилоҳоти байналмилалӣ ҳалли масъаларо осон накарда, боиси мавҳум гардидани истилоҳот мегардад. Бинобар он, манфиати соҳибзабонро аввал доништан бештар аст, зеро дар мавриди зарурӣ мутахассис, муродиф, муодил, дугона ва гунаи байналмилалии истилоҳоти илмиро метавонад пайдо намояд. Бесабаб нест, ки аз солҳои 80-и садаи ХХ дар байни забоншиносони тоҷик раванди бартарият додан ба истилоҳоти миллий қувват гирифт ва ҳоло дар таҳқиқоти илмӣ ба ҷанбаи миллии истилоҳот диққати ҷиддӣ дода мешавад. Масалан, дар таҳқиқоти Т. Н. Хаскашев ба ҷойи истилоҳҳои байналмилалии **ассимилятсия, диссимилятсия, редуксия, метатеза, дизреза** ва ғ. муодилҳои тоҷикии онҳо тавсия дода шудааст[14, с.99-108]. Имрӯз дар занҷираи гуфтор ба ҷойи ассимилятсия монандшавӣ, ба ҷойи диссимилятсия бадалшавӣ (чудошавӣ, дуршавӣ), ба ҷойи редуксия таҳфиф, ба ҷойи метатеза ҷойивазкунӣ, бар ивази диареza (афтиш, афтодани овоз) ва ғ. Ҷорӣ шудааст. Истилоҳоти мазкур дар доираи забони адабӣ ва шеваю лаҳча мустаъмаланд.

Низоми истилоҳоти фонетикӣ-фонологӣ низ ба мисли воҳидҳои луғавии умумихалқӣ аз мафҳумҳои гипонимҳо, эквонимҳо, партонимҳо ва градуонимҳо, ки асоси денотативи(тобишҳои маъноӣ)-и гуногундоранд, таркиб меёбад. Масалан, дар низоми истилоҳҳои фонетикӣ-фонологӣ мафҳуми **фонетика** мақоми **супергиперонимро** дошта,

соҳаҳои он ба мисли фонетикаи умумӣ, фонетикаи таърихӣ, фонетикаи қиёсӣ, фонетикаи тасвирӣ, фонетикаи озмоишӣ, гипоним маҳсуб меёбанд.

Низоми фонетикиву фонологии истилоҳоти забонҳои тоҷикӣ ва ӯзбекӣ бо вучуди тафовути тавлидиву амалқардӣ(функционалӣ) доштанишон умумияти зиёди парадигмавии зиёд доранд, ки таъсири ҳамчаворзистӣ мебошад ва ба талаффузи тоҷикӣ наздик шудани бисёр овозҳои ӯзбекӣ аз он ҷумлаанд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Абдуазизов А. Ӯзбек тили фонологияси ва морфологияси / А. Абдуазизов. – Тошкент: Ӯқитувчи, 1992. –136 б.
2. Бобомуродов Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забониносии / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе: ДМТ, 2016. – 428 с.
3. Бузургзода Л. Фонетикаи забони адабии тоҷик / Л. Бузургзода. – Ленинград: ЛГУ, 1940. – 72 с.
4. Бузургзода Л., Ниёзмухаммадов Б. Грамматикаи забони тоҷик / Л. Бузургзода, Б. Ниёзмухаммадов. – Сталинобод: НДТ, 1949. – 146 с.
5. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Фонетика ва морфология (китоби дарсӣ барои мактабҳои олии). – Душанбе: НДТ, 1956. – С. 20—23.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми I. Лексикология. Фонетика. Морфология (китоби дарсӣ барои факултети ҳилологияи мактабҳои олии). - Душанбе: Ирфон 1973. – 462 с.
7. Кабириов Ш. Равобит ва ҳамнишинии воҳидҳои забон дар занҷираи гуфтор. – Душанбе: ДММТ, 2021. – 320 с.
8. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ. I. Луғатиносии. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 230 с.
9. Расторгуева В. С. Краткий очерк фонетики таджикского языка. (учебное пособие для филологических факультетов таджикских вузов). – Сталинабад: Госиздат, 1955. – 80 с.
10. Соколова В. С. Фонетика таджикского языка. – Москва; Ленинград: ЛГУ, 1949. – 168 с.
11. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 432 с.
12. Убайдуллоев Р. М. Таджикский вокализм // Ученые записки ДГПИ. – Т. 90. Серия: Иностранные языки. – Душанбе: Ирфон, 1974. – С. 193-215.
13. Файзов М. Таджикское литературное произношение / М. Файзов. – Душанбе: Дониш, 1985. – 94 с.
14. Хаскашев Т.Н. Фонетикаи забони адабии тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1989. – 200 с.
15. Хоҷа Давлатбек. Ташаққул ва таҳаввули илми забониносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна. –Душанбе: Диловар, 1998. – 152 с.

REFERENCES:

1. Abduazizov A. Uzbek Language Phonology and Morphology. –Tashkent: Uqituvchi, 1992. –136 pp.
2. Bobomurodov Sh., Mukhtorov Z. Dictionary of Linguistic Terms. - Dushanbe: DMT, 2016.-428 pp.
3. Buzurgzoda L. Phonetics of the Tajik Literary Language. - L.: LGU, 1940.- 72 pp.
4. Buzurgzoda L., Niozmukhammadov B. Grammar of the Tajik Language. Stalinabad: NDT, 1949.- 146 pp.
5. Grammar of the Tajik Language. Phonetics and Morphology (textbook for higher schools). – Dushanbe: NDT, 1956.- 256 pp.
6. Modern Tajik Literary Language. Part I, lexicology, phonetics, morphology (textbook for philological faculties of higher educational institutions). - Dushanbe, 1973. - 462 pp.
7. Kabirov Sh. "Relationships and Coexistence of Language Units in the Speech Chain" (Dushanbe: DMMT, 2021.-320 pp.
8. Majidov H. Modern Tajik Literary Language. Part I, Lexicology. - Dushanbe: Devashtich,

2007.- 230 pp.

9. *Rastorgueva V. S. A brief essay on the phonetics of the Tajik language. (Teaching tool for philological faculties of Tajik universities). Stalinabad: Gosizdat, 1955.- 80 pp.*
10. *Sokolova V. S. Phonetics of the Tajik language. -M.- L.: LGU, 1949.- 168 pp.*
11. *Saussure, F. de. Course in General Linguistics. – Yekaterinburg: Ural University Press, 1999. – 432 pp.*
12. *Ubaidulloev R. M. Tajik Vocalism. – Bulletin of DGPI. - t. 90, series, foreign languages. - Dushanbe, 1974, PP. 193-215;*
13. *Fayzov M. Tajik Literary Pronunciation. –Dushanbe: Donish, 1985. – 202 pp.*
14. *Khaskashev T.N. Phonetics of the Tajik Literary Language. – Dushanbe: Maarif, 1989.- 200 pp.*
15. *Khoja Davlatbek. Formation and Development of Persian-Tajik Linguistics in the Middle Ages. –Dushanbe: Dilovar, 1998.- 152 pp.*